

Linnéuniversitetet

Kalmar Väst

Självständigt arbete 1, Svenska

”Hade mamma börjat dricka igen?”

En litteraturstudie av missbruk och psykisk ohälsa
ur ett barnperspektiv

Författare: Lisa Kytäjä & Ida
Wängelid

Handledare: Emma Tornborg

Examinator: Niklas Schiöler

Termin: HT16

Ämne: Svenska

Nivå: Avancerad

Kurskod: 4GN01E

Abstract

The aim of this study is to examine how substance abuse and mental illnesses are portrayed in children's literature from a child's perspective. To achieve the aim, text analyses were performed on four selected works of children's literature. The question asked is: in what way can the selected books function to support pupils in problematic family circumstances?

The scientific approach of the study is hermeneutic. Hermeneutics means the theory of interpretation and concerns the creation of meaning and understanding through interpretations of texts. The analyses proceed from a hermeneutic model. The model shows how different components go together in the interpretation of a text.

In the analyses the children's literature is set in relation to the background chapter, which shows what the reality is like. The discussion considers the analyses in greater depth with the aid of the theory in order to investigate how readers with similar experiences can perceive and be affected by literature. We chose to design the study in this way because it reflects the hermeneutics.

The results of the study show that the selected literature can affect the reader. The theory shows that people have a tendency to recognize themselves in literature and see their own problems at a distance, which helps the reader in real life. Through the literature the reader's conceptual world can be expanded by new insights into their surroundings. The conclusions drawn in the study are that it is important to work with the Convention on the Rights of the Child in school, to explain to children that adults are not always in good health, and that children have a right to be children.

Key words

substance abuse, mental illness, child's perspective, text analysis, children's literature

English title

“Had Mum started drinking again?”

A literary analysis of substance abuse and mental ill health from a child's perspective.

Tack

Vi vill tacka organisationen Maskrosbarn (<http://www.maskrosbarn.org>), för att vi har fått snabba svar från dem samt för att deras rapport har underlättat detta arbete en hel del för oss. Vi är tacksamma att er organisation finns och hjälper barn i problematiska familjeförhållanden. Tack!

Vi vill även tacka vår handledare Emma Tornborg för all hjälp och stöd vi har fått under detta uppsatsskrivande.

Innehåll

1 Inledning	1
1.1 Syfte - Frågeställningar	1
1.2 Bakgrund	2
1.2.1 Missbruk	2
1.2.2 Maskrosbarn	3
1.2.3 Trygg bas	3
2 Teori	5
2.1 Skolan och litteraturen	5
2.2 Litteraturens påverkan	6
2.3 Föreställningsvärld	7
2.4 Faser i föreställningsvärlden	8
3 Tidigare forskning	10
3.1 Barnlitteratur om alkohol och psykiska sjukdomar	10
4 Metod	11
4.1 Material och urval	11
5 Analys	12
5.1 Tims ängslan	12
5.1.1 Analys	13
5.1.2 Igenkänningsfaktorer	15
5.2 Bara vara Jennie	15
5.2.1 Analys	16
5.2.2 Igenkänningsfaktorer	20
5.3 När mammas tankar ändrade färg	20
5.3.1 Analys	20
5.3.2 Igenkänningsfaktorer	22
5.4 Snöängelen	23
5.4.1 Analys	23
5.4.2 Igenkänningsfaktorer	25
6 Diskussion	26
6.1 Vidare forskning	28
7 Referenser	29

1 Inledning

Idag finns det en stor mängd barnlitteratur med många olika teman. Teman som handlar om djur, prinsar/prinsessor och andra mer lättsamma inriktningar. Barnlitteraturen speglar dock ofta inte den verklighet som många barn i dagens samhälle tyvärr lever i. Det är vuxenlitteraturen bättre på att göra. Troligtvis vill inte barnboksförfattare skriva om dystra teman, såsom försummade barn, barn till alkoholister eller barn till psykiskt sjuka föräldrar. Det är tunga teman, som kräver mycket bakgrundskunskap från författarna. Dock är det väldigt viktiga teman eftersom barn ofta kan känna igen sig själva när de läser litteratur, eller förstå sin egen situation bättre när de får läsa om andra barns situation, även om barnen i litteraturen är fiktiva. Läsning i skolan är därför ett väldigt viktigt inslag, och då speciellt att få läsa om olika teman och ämnen för att få en chans att förstå sin egen och andra barns situationer och olika livsvillkor.

Vi vill i denna uppsats uppmärksamma ett antal böcker som handlar om dessa ämnen, det vill säga barn till alkoholister samt psykiskt sjuka. Dessa böcker ska vi analysera för att undersöka deras potential att stödja barn i utsatta familjeförhållanden.

Alkoholkonsumtion är del av vår kultur och är socialt accepterat till skillnad från narkotika och andra typer av droger. Däremot är överkonsumtion av alkohol inte accepterat och därför något som de drabbade familjerna håller hemligt. Det är därför viktigt att barn som lever i dessa förhållanden uppmärksammas tidigt, för att de ska kunna få den hjälp de är berättigade till. Varje barn har rätt till en barndom som innefattar lek, vila och fritid (Barnkonventionen 2009). Inget barn ska således behöva vara rädd för sina föräldrar eller behöva ta ansvaret för hushållet.

1.1 Syfte - Frågeställningar

I vår studie ska vi undersöka hur barn i problematiska familjeförhållanden framställs i barnlitteraturen. Med problematiska familjeförhållanden menar vi barn som lever med en förälder som är missbrukare eller psykiskt sjuk. Vi ska göra analyser av fyra böcker, och med hjälp av bakgrund och teori diskutera huruvida de valda böckerna kan hjälpa en lärare att prata om detta ämne samt ge stöd till elever som lever i dessa förhållanden.

Vår frågeställning inför arbetet är således:

- På vilket sätt kan de valda böckerna fungera som ett stöd för elever som lever i problematiska familjeförhållanden?

1.2 Bakgrund

1.2.1 Missbruk

Det anses inte vara fel att dricka alkohol vid speciella tillfällen, dock är alkohol en drog, vilket innebär att det finns en risk att man blir beroende. Detta beroende drabbar många, och inte minst barn till föräldrar som missbrukar. Det är en enkel drog att få tag på jämfört med narkotika, dock är missbruk av narkotika, läkemedel och andra typer av droger inte accepterat i samhället och ännu svårare att upptäcka jämfört med alkoholmissbruk. Det finns ont om studier och statistik om hur många barn som lever i familjer med andra typer av drogmissbruk än alkohol. Dock brukar beroendeförloppet av narkotiska preparat utvecklas fortare jämfört med alkohol (Socialstyrelsen 2009).

Det finns även ett ytterligare problem hos en del familjer utöver missbruket. Studier visar att personer med ett alkohol- och/eller narkotikaproblem även har en ökad risk för psykiska sjukdomar och personlighetsstörningar (Socialstyrelsen 2009). Missbruk och psykisk ohälsa går ofta hand i hand.

Som vi tidigare har nämnt är det socialt accepterat att förtära alkohol i vårt samhälle och majoriteten av vuxna brukar måttliga mängder alkohol under vissa perioder. Det anses vara socialt att dricka ett glas vin eller två under middagsbjudningar eller dylikt, däremot anses det skamligt när en person förlorar kontrollen över sin konsumtion. Det blir mer skamligt om en person som även är förälder förlorar kontrollen över sin konsumtion, då detta går ut över familjen och i synnerhet barnen. Barn som växer upp i familjeförhållanden där ena föräldern eller båda föräldrarna missbrukar alkohol löper större risk att få psykiska sjukdomar eller att själva missbruka när de blir äldre (Hansen 1995).

Barn som lever i familjer där båda eller den ena föräldern missbrukar alkohol har ofta problem i skolan. Dessa barn är trötta då de har svårt att sova och de kan även vara

utåtagerande. Dessa problem kan även komma i samband med att barnet blir försummat hemma eller att en förälder har en psykisk sjukdom (Mortensen 1995).

Mortensen (1995) menar att det oftast inte är själva bruket eller mängden av alkohol som skapar problem i familjen, utan barnen blir oroliga och skräms av föräldrarnas förändring, hur de blir egoistiska och avståndstagande gentemot barnen. Till följd av detta kan inte barnet förstå sin omgivning som en trygg plats, vilket kan skapa en stor rädsla. För att ett barn ska kunna ha en bra och trygg uppväxt krävs det att omgivningen till viss del är förutsägbar och stabil. En förälder som dricker kan förhindra barnets rätt till barndom genom sitt missbruk.

1.2.2 Maskrosbarn

Maskrosbarn är en barnrättsorganisation vars syfte är att stödja barn som har föräldrar med ett missbruk eller mår psykiskt dåligt. De har genomfört en kvalitativ och kvantitativ rapport, "Fråga man inte - får man inget veta" (2012). Organisationen intervjuade 50 ungdomar i åldern 14 till 19 år som har någon familjemedlem med ett missbruk eller en psykisk sjukdom. Organisationen arbetade dessutom under ett år med tre referensgrupper med 16 deltagande ungdomar. Deras mål med rapporten är att den ska bidra till en ökad delaktighet för barn och ungdomar i frågor som berör dem.

Intervjuerna i rapporten berör de intervjuades syn på bemötandet och delaktigheten från socialtjänsten, skolan samt föräldrarnas sjukvård. Vidare diskuteras barns rättigheter och förslag på förändringar från de tre referensgrupperna. Rapportens syfte är att lyfta fram ungdomarnas idéer och förslag på förändringar samt utveckla kunskaper om barn och ungdomars behov och åsikter.

1.2.3 Trygg bas

Maslows behovstrappa visar hur de mänskliga behoven prioriteras. Vi föds in i nivå ett där vi vill tillfredsställa de fysiologiska behoven samt basbehoven: mat, vatten, sömn och undvika smärta. Med tiden arbetar vi oss uppåt men det finns människor som aldrig når de högre nivåerna samtidigt som vi kan förflyttas uppåt och nedåt på grund av yttre omständigheter (Halse 2009).

Om ett barn inte får dessa behov tillgodosedda kan detta påverka barnet för all framtid.

Det innebär att barnet fixerar sig vid det behov som inte blir tillfredsställt och kan aldrig på riktigt arbeta sig upp till de högre nivåerna (Halse 2009). Det är därför viktigt att barn får en trygg bas under sin uppväxt för att dess behov ska bli tillgodosedda.

När en familjemedlem blir sjuk förändras förutsättningarna och förhållningssättet till livet. Denna förändring kan göra att livet aldrig kommer bli detsamma (Falk 2013). Det kan hända att barnen hamnar i skymundan på grund av att en familjemedlem är sjuk. Sjukdomen påverkar alla i familjen men om vi ska fokusera på barnet så är de viktigaste faktorerna som påverkar barnet i en sådan situation föräldraförmågan och familjelivet. Med andra ord, hur påverkas föräldrarnas förmåga att vara föräldrar och familjelivets känslomässiga centrum? Kommer familjemedlemmarna varandra närmare i denna kris eller har det aldrig funnits en trygg bas och familjen splittras ännu mer? (Falk 2013).

Falk (2013) diskuterar vad som har betydelse när ett barn växer upp. Föräldrarna formar barnen och deras förmåga att hantera sina egna känslor kommer sedan spegla hur barnet samspelar med andra. Har föräldrarna bristande förmåga att uppfostra sitt barn och därigenom skapar en otrygg relation till barnet kan det med åldern visa sig i ett avvikande beteende. Detta beteende kan uppstå på grund av att föräldrarna inte kan sätta gränser, vara lyhörda eller skapa en trygg miljö för barnet. Barnet kan då reagera med hyperaktivitet och med att vara ständigt stressat. I skolan får barnet svårt att koncentrera sig, sitta still och lyssna. I skolans värld blir barnet uppmärksammat eftersom hen "stör". Det finns även barn som inte blir lika mycket uppmärksammade eftersom de stänger in sig i sig själva. Dessa barn, oftast flickor, blir tysta, tappar motivationen, nyfikenheten och lusten att lära (2013).

Barn som har föräldrar som befinner sig i ett missbruk eller har en psykisk sjukdom kan mista känslan av trygghet i sitt hem och tillsammans med sina föräldrar. När ett barn inte känner trygghet hos sina föräldrar söker sig ofta barnet till någon annan. Det kan vara en annan vuxen, syskon eller en nära vän i samma ålder. För den trygga personen berättar barnet om olika problem, bekymmer och andra saker som barnet behöver få ventilerat (Borge 2011).

I dagens stora klasser kan det vara svårt att få längre tid för varje elev och det gör det svårt att uppmärksamma avvikande beteende (Falk 2013). Det ovanstående påvisar dock

vikten av att vara uppmärksam och försöka skapa en trygg miljö i skolan. Om ett barn har föräldrar som inte är ansvarsfulla är det viktigt att barnet möter vuxna som visar ansvar och lyhördhet någon annanstans och skolan kan vara den plats barnet möter det (Falk 2013). Det är därför viktigt att lärare skapar möjligheter att tala om det som är vårt syfte med studien, det vill säga, barn som lever i problematiska familjeförhållanden.

2 Teori

Litteraturens påverkan på en människa och hur en föreställningsvärld skapas och upprätthålls, presenteras i detta avsnitt av arbetet. Detta återkopplar vi till i analys- och diskussionsavsnittet, då vi med hjälp av teorin vill knyta an den valda litteraturen till det vi vet om barns utsatthet i familjer med missbruk eller psykisk sjukdom samt dess igenkänningsfaktorer.

2.1 Skolan och litteraturen

Skolan ska idag förbereda eleverna på att möta oförutsägbara hinder och problem. Eleven behöver därför lära sig att få självinsikt och skapa trygga relationer till andra människor. Utöver att utveckla en bra framtida livsstil behöver eleven lära sig hur hen påverkas av omvärlden, anpassas efter vuxna människor och vilka möjligheter som erbjuds för personen (Rosenblatt 2002)

Rosenblatt (2002) menar att lärare som undervisar i litteratur har varit försiktiga med att bidra till den utveckling som beskrivs i föregående stycke. Rosenblatt anser att det borde ske en förändring i lärarnas attityder gentemot litteraturen eftersom ett av litteraturens främsta värden är att den har sociala eller moraliska lärdomar som eleverna kan ta del av. Det innebär att läsaren genom litteraturen kan ta del av en annan människas vision samtidigt som läsaren får kunskaper om världen, utforskar karaktärernas resurser och kan få bredare insikter som gör hens egna liv mer begripligt.

När man arbetar med litteratur i skolan, gör läraren inte eleverna en tjänst genom att undvika estetiska frågor. Genom ett estetiskt syfte riktar läsaren sin uppmärksamhet mot de mer affektiva aspekterna. Det innebär att läsaren är mer observant mot de mer känslomässiga delarna och tillsammans med en blandning av förnimmelser, föreställningar och idéer byggs berättelsen upp till en större upplevelse. Det är denna kombination av element som läsaren påverkas av under och efter läshandlingen.

Känslan av tillfredsställelse och känslomässig jämvikt beror på de intensiva, strukturerade och sammanhängande karaktärer som läsaren uppfattar under påverkan av texten (Rosenblatt 2002).

2.2 Litteraturens påverkan

Det enastående i transaktionen mellan läsare och text är att de inte är helt oskiljaktiga från varandra. Faktum är att båda elementen i denna relation har ett socialt ursprung och sociala verkningar. Om författaren vore helt avvikande från varje annan människa samtidigt som varje läsare skulle vara ensam i sitt slag skulle det inte kunna ske någon kommunikation. Människor har många gemensamma erfarenheter som exempelvis födelsen, kärlek och att någon dör. Genom litteraturen kan författarens text och läsaren kommunicera eftersom vi har gemensamma erfarenheter, även om det finns oändliga personliga variationer. Vidare deltar människor i ett bestämt socialt system som är uppdelat i grupper utefter ålder, kön, yrke och ursprung. Dessa grupper visar generella mönster som individerna kan bygga på sina variationer på.

Vidare förklarar Rosenblatt (2002) att vid läsningen kopplar läsaren ihop berättelsen med sina egna minnen, tidigare händelser, nuvarande behov och intressen. Litteraturens påverkan hos människan är även föränderlig. En litterär text kommer ha högst olika mening och värde för oss vid olika tider i livet och under olika omständigheter: ett visst sinnestillstånd, bekymmer, humör eller social kris (Rosenblatt 2002). Författaren skriver att studenterna i hennes bok uppmärksammade att de som läsare ofta stöter på människor som de känner igen sig själva i eller människor som har liknande problem. Det kan vara att karaktären försöker skapa en fungerande relation till sin familj, upplever missförstånd och irritation eller söker erkännande och möjligheter i olika bemärkelser och situationer. I litteraturen får läsaren se sina problem på distans vilket kan hjälpa läsaren att tänka och se problemet tydligare. Det kan dessutom ge möjligheter att befria sig från ångslan och skuld känslor. Denna befrielse kan ske genom att läsaren få ta del av en karaktärs liv eller ta del av någon annans känslor och bli medveten om sitt egna känsloliv och liknande personlighetsdrag. Med andra ord innebär det att litterära upplevelser skapar möjligheter för läsaren att betrakta sin egen personlighet och egna problem på ett mer objektivet sätt och kan därför hantera dem bättre men även väcka starka känslor och lust att agera (Rosenblatt 2002).

Rosenblatt talar om att studier visat att människor är benägna att "känna oss i" och leva oss in i konst och berättelser. Våra egna problem och behov kan få oss att uppmärksamma karaktärerna och deras situationer genom se oss själva i karaktärernas berättelse. Läsning innebär att vi kan uppnå den tillfredsställelse eller motiv som vi inte har uppnått i vårt egna liv. Rosenblatt förklarar att hennes studenter värdesatte litteraturen som en möjlighet att vidga sina kunskaper om världen, eftersom de inte bara får mycket information men också ytterligare erfarenheter (Rosenblatt 2002).

Den studie Rosenblatt (2002) genomfört kan vi dra nytta av när vi försöker koppla våra analyser av valda böcker till hur barn som har liknande erfarenheter kan ta till sig av litteraturen. Vårt syfte med denna studie är att visa hur vår valda barnlitteratur kan hjälpa lärare att nå ut till barn i problematiska familjeförhållanden. Exempelen med Rosenblatts studenter hjälper oss att få en inblick i hur barn och ungdomar kan ta till sig litteraturens innehåll.

2.3 Föreställningsvärld

Langer (2005) talar om begreppet "föreställningsvärldar", med det menar hon den värld av förståelse en människa har vid en viss tidpunkt i livet. En persons kulturella och personliga erfarenheter och relationen till den pågående upplevelsen är grundpelarna i en föreställningsvärld. Läser ett flertal personer samma bok, kommer deras uppfattningar av boken vara olika på grund av deras skilda föreställningsvärldar. Denna värld är i ständig förändring. Förändringen sker inte bara genom litterära aktiviteter utan även när individen lär sig mer om sig själv, andra och om världen (2005)

När elever bygger föreställningsvärldar skapar de sammanhang och betydelse i texten. Under tiden läsningen pågår sker en konstant interaktion vilket gör att de olika betydelserna för varje elev ändras och utvecklas medan eleverna skapar en förståelse av texten. En föreställningsvärld är inte alltid en bildlig sådan, utan inkluderar "vad en person känner, tänker och anar, ibland omedvetet, ofta obemärkt, medan han eller hon bygger upp förståelse" (Langer 2005:29).

Böcker kan ha stor betydelse för en enskild individ. Genom böcker kan läsare ta del av andras erfarenheter. Dessa erfarenheter kan få en större betydelse för barn som lever i

problematiska familjeförhållanden genom att de får en känsla av att de inte är ensamma (Brinck & Lindberg 2013).

2.4 Faser i föreställningsvärlden

I byggandet av föreställningsvärldar använder människor sig av fyra faser, menar Langer (2005). Faserna är en del i varje människas skapande av en föreställningsvärld, och alla faser används, dock inte i en linjär process, de kan dyka upp flera gånger. De fyra faserna Langer beskriver är:

- “Fas 1: Att vara utanför och kliva in i en föreställningsvärld”
- “Fas 2: Att vara i och röra sig genom en föreställningsvärld”
- “Fas 3: Att stiga ut och tänka över det man vet”
- “Fas 4: Att stiga ut ur och objektifiera upplevelsen” (Langer 2005)

I *fas ett* befinner sig läsaren utanför föreställningsvärlden på väg in. Läsaren försöker samla in tillräckligt med information för att kunna skapa en uppfattning om vad texten kommer handla om. Läsaren söker efter ledtrådar, och oftast är bredden viktigare än djupet i detta sökande. I denna fas börjar läsaren utveckla sin föreställningsvärld, vilken är baserad på läsarens egen kunskap och erfarenhet samt textens ytliga ledtrådar. Detta breda sökande efter uppfattningar om boken, handlingen och karaktärerna sker oftast när läsaren påbörjar en ny text, men kan återkomma närhelst under läsningen när nya uppfattningar uppstår, alltså inte enbart i början av läsningen (Langer 2005).

I *fas två* befinner läsaren sig i föreställningsvärlden och rör sig inom den. Med hjälp av texten och erfarenheter från livet fördjupar läsaren sin förståelse. Egen kunskap, texten och kontexten används för att utveckla idéer hos läsaren samt sätta tankar i rörelse. Läsaren använder ny information som hen får från texten för att ifrågasätta betydelser, motiv, känslor och relationer. Läsaren använder sig av all kunskap om texten, om sig själv, om livet och om världen för att utforma och koppla samman sina tankar samt göra bilden av vad läsaren tror verket handlar om tydligare. I denna fas låter läsare sin föreställningsvärld vara öppen för förändringar samtidigt som de testat nya idéer (Langer 2005).

Fas tre, att stiga ut och tänka över det man vet, skiljer sig avsevärt från de andra faserna. I de övriga faserna använder vi vår kunskap och förståelse för att utveckla våra föreställningsvärldar. I fas tre arbetar läsaren tvärtom, uppfattningarna som har upphämtats i de andra faserna, läsarens textvärld, används för att öka läsarens egen kunskap och erfarenhet. Med hjälp av föreställningsvärldarna kan läsaren reflektera över något som hen visste eller kände innan texten började läsas. I denna fas finns en distinkt växelverkan mellan den fiktiva och den riktiga världen. Föreställningsvärlden påverkar och upplyser livet, livet upplyser och påverkar föreställningsvärlden. Denna typ av interaktion kan jämföras med hermeneutiken. Det är en persons tolkning som utgör en hermeneutisk cirkel, alltså att kontexten belyser texten och vice versa. Fas tre förekommer inte lika ofta som resterande faser. Langer menar att det beror på att alla texter en människa kommer i kontakt med inte berör hens liv på det sätt som gör att hen kan reflektera och lära sig från den texten (Langer 2005).

I den sista fasen, *fas fyra*, distanserar läsaren sig från sin föreställningsvärld och reflekterar över den. Läsaren objektifierar sin förståelse, läsoplevelse och texten. Med objektifiering menar Langer att läsaren gör texten till ett objekt som analyseras, döms och kopplas till andra litterära verk och upplevelser. Läsaren intar i denna fas en roll som kritiker, det handlar om att se texten och dess betydelse på avstånd (Langer 2005)

Langer (2005) menar att denna uppfattning om hur föreställningsvärldar skapas och byggs upp är viktig, i synnerhet i undervisning. Lärare kan med hjälp av faserna få idéer till hur de kan bygga upp undervisning som innefattar litteratur, hjälpa elever att tänka, begrunda åsikter samt klargöra och avskilja sina svar från andras svar och utvidga tolkningar. Langer menar att lärare som använder faserna som ett stöd i sin undervisning kan hjälpa elever att bli mer tankfulla läsare (2005).

Enligt Langer (2005) är fas två den fasen som används mest, när vi läser befinner vi oss i en föreställningsvärld och rör oss genom denna. Vi tar hjälp av föreställningsvärlden för att skapa en större förståelse för texten. Fas tre används inte till lika stor del, då inte allt vi läser påverkar oss på ett sätt som kan upplysa vår verklighet. I vårt arbete tänker vi dock lägga vikt vid fas två och tre då de är ett slags grundpelare i igenkänning för elever i problematiska familjeförhållanden.

3 Tidigare forskning

3.1 Barnlitteratur om alkohol och psykiska sjukdomar

Det finns inte mycket svensk forskning som behandlar barnlitteratur om föräldrar med missbruk och/eller psykiska sjukdomar. När vi har gjort litteratursökningar om forskning inom detta område har vi fått ett fåtal resultat. Avsaknaden av relevant tidigare forskning visar därmed hur viktig vår studie är. Det finns överlag lite forskning om hur lärare kan hjälpa elever som lever i dessa utsatta familjeförhållanden. Vi hoppas att vår studie kan bidra till att lärare kan förstå vikten av att uppmärksamma dessa barn. Den forskning vi har funnit som behandlar barnlitteratur och alkoholmissbruk består av litteraturforskaren Sonja Svenssons arbete. På 80-talet analyserade hon ett antal barnböcker med denna inriktning. Vidare forskning består av Elisabeth Johannessons examensarbete, "Vuxnas alkoholproblem i barn- och ungdomslitteraturen" från 1989. Att vi behöver luta oss mot ett examensarbete förtydligar ännu att det finns ont om forskning inom detta område. Något vi med detta arbete hoppas kunna ändra på.

Svensson (1988) analyserar en mängd barn- och ungdomslitteratur från 1970- och 80-talet. I litteraturen hon analyserar är de missbrukande föräldrarna till övervägande del pappor. Mammorna i dessa böcker beskrivs inte alls, eller är medberoende. Medberoende betyder att en person anpassar sig till missbrukarens destruktiva beteende, de blir en person som genom detta möjliggör att en person fortsätter dricka.

I barnlitteraturen vi har valt att analysera är det i tre fall av fyra mammor som är missbrukare eller har en psykisk sjukdom. Detta visar på en stor förändring från år 1970 till 2000. Normen om att det främst är män/pappor som är missbrukare är alltså nu utvidgad till att även innefatta kvinnor/mammor. Att denna utveckling har skett, att det skrivs barnlitteratur om både män och kvinnor som lever i ett missbruk, visar hur samhället har utvecklats. Den tidigare normen har varit att mamman tar hand om barnet och hemmet medan pappan försörjer familjen. Det har därför ansetts som mer förståeligt att pappan hamnar i en kris och utvecklar ett missbruk. Dagens samhälle har förändrats, kvinnor och män arbetar inom samma ramar.

4 Metod

Med hjälp av analyserna och teorier om läsning och litterär förståelse hos unga människor ska vi argumentera för hur barnlitteraturen kan användas för att nå ut till elever som lever i problematiska familjeförhållanden.

Vår vetenskapliga ansats för arbetet är hermeneutik. Eftersom vi ska göra analyser av litterära texter utifrån en specifikt kontext samt undersöka deras användbarhet i undervisningen, anser vi att hermeneutiken är den ansats som är bäst lämpad för detta. Hermeneutik betyder tolkningslära och handlar om att skapa mening och förståelse genom tolkningar av texter. Hermeneutiken härstammar från det grekiska språket. Översätter vi den ursprungliga betydelsen till svenska innebär hermeneutik att man översätter och förklarar för att kunna nå en djupare förståelse (Palm 2002).

Inför analyserna har vi läst Palms (2002) heuristiska modell. Palm beskriver den hermeneutiska modellen som en cirkel, i vilka olika kontexter binder sig samman med varandra och den text som tolkas. Beroende på vad en forskare ska tolka använder hen olika kontexter. Således kan samma bok tolkas på många olika sätt beroende på vilken kontext/vilka kontexter forskaren utgår från (2002). Denna modell gav oss större insikter om hur vi kan tänka och gå tillväga när vi genomför en hermeneutisk textanalys. Dock är vår utgångspunkt i genomförandet av analyserna bakgrunden (verkligheten). Under diskussionsavsnittet presenteras hur böckerna kan användas i undervisning i relation till studiens teori.

4.1 Material och urval

Vi hade problem med att hitta lämplig litteratur till vårt arbete, då det var svårt att veta vilka sökord som borde användas för att finna de specifika böckerna. Vi valde därför att ta hjälp av en bibliotekarie från stadsbiblioteket, där vi fick hjälp att söka igenom deras bibliotekskatalog med ämnena "barn som far illa" och "alkoholiserade föräldrar". Vi använde oss även utav söktjänsten Libris där vi sökte på samma ämnen.

Vi har valt ut fyra böcker till vår analys, två kapitelböcker och två bilderböcker. Böcker, riktade till barn i åldrarna 6-9 år, som behandlar ämnet alkohol och psykisk ohälsa är till antalet få. Däremot fanns det en större andel böcker som behandlar dessa ämnen när vi

sökte bland högre åldrar. Vi valde två kapitelböcker och två bilderböcker för att se på vilket sätt alkoholism och/eller psykiska sjukdomar framställs i de olika typerna av böcker. Bilderböckerna är riktade till barn i åldern 6-9 medan kapitelböckerna är riktade till elever i åldern 9-12. Vi anser dock att alla fyra böcker är lämpade att arbeta med i årskurs 3, dock kan bilderböckerna användas även i tidigare årskurser.

Vår valda litteratur är:

- Olsson-Hultgren, Solveig (2010). *Bara vara Jennie*. Bromma: Opal
- Lind, Mecka (2001). *Tims ängslan*. Bromma: Opal
- Galli, Sara (2015). *När mammas tankar ändrade färg [Elektronisk resurs]*. Idus förlag
- Pipping, Lisbeth (2015). *Snöängelen: en bok om att bli omhändertagen*. [Alingsås]: Lisbeth Pipping

5 Analys

Under denna del kommer vi att presentera vår analys genom exempel och utdrag ur materialet för att belysa och diskutera valda delar. Analyserna sätts i relation till bakgrunden som visar hur verkligheten ser ut. Före varje bokanalys görs även en kort sammanfattning av boken för att läsaren ska få en översiktlig förståelse.

5.1 Tims ängslan

Boken handlar om Tim vars mamma tidigare har haft ett alkoholmissbruk, en morgon hittar Tim en spritflaska. När han senare kommer hem från skolan är mamma inte hemma och han letar efter henne på de platser där hon brukade vistas under sitt missbruk. Tim får senare hjälp av mammas vän Susanne. När de inte hittar Tims mamma går de hem till Tim och då kommer Lone, personal på socialtjänsten som gör hembesök hos Tim varannan vecka. Men mamman är inte hemma och Lone anar det värsta. Slutligen finner Tim en papperslapp på golvet på vilken mamman hade skrivit att hon hjälpt deras granne till sjukhuset. Boken slutar positivt och mamman lär sig att det är viktigt att Tim vet var hon befinner sig så att missförstånd kan undvikas samtidigt som hon förklarade att innehållet i spritflaskan var rengöringsmedel. Mamma hade inte slängt flaskorna för att hon tyckte de var fina.

5.1.1 Analys

Berättelsen börjar med att Tim berättar anledningen till varför han är ängslig. Han hittade en spritflaska under badkaret när han letade efter en ren t-shirt till skolan: "Hade mamma börjat dricka igen? I så fall varför? Var hon ledsen för något? Hade han gjort något galet?" (Lind 2001:7). Tims oro och undran över om han har gjort något fel kan vara vanliga känslor och funderingar för barn som har missbrukande föräldrar. I rapporten som Maskrosbarn (2012) genomförde svarade många av ungdomarna som blev intervjuade att de känner en ständig oro för sina föräldrar och att de ofta funderar över hur de mår, vad de gör och dylikt (2012).

När Tim kommer hem från skolan så är mamman inte hemma och han beger sig ut för att leta efter henne. Han går till torget där hon förut arbetade som prostituerad. När hon inte är på torget går han vidare till kaféet där mamma och hennes vänner brukade värma sig och ta en paus innan de gick tillbaka till torget igen. På kaféet berättar Tim att han letar efter mamma. "De utesluter honom. Men Tim vill inte uteslutas. Han vill veta! Och är det hans mamma de tisslar och tasslar om... ja, då vill han verkligen veta! Han har rätt till det!" (Lind 2001:19). Att vuxna utesluter det berörda barnet, precis som Tim, visar sig vara något många unga känner igen sig i. I Maskrosbarns rapport svarar 73% av de som deltar att vuxna inte lyssnar till dem. Vidare anser 80% att vuxna inte diskuterar problematiken kring deras förälder (2012) med dem. Tim anser att han har rätt att få veta och det kan vara en igenkänningsfaktor för barn som lever i problematiska familjeförhållanden. En av barnkonventionens fyra huvudprinciper är barnets rätt att göra sin röst hörd och vara delaktig (Maskrosbarn 2012). Det innebär att ett barn har rätt att få vara delaktig när det gäller hens föräldrar.

När Tim lämnar kaféet springer Susanne efter honom och hjälper sedan Tim att leta efter sin mamma samt håller honom sällskap. Susanne är en gammal vän till mamman och Tim är välbekant med henne. När de inte hittar Tims mamma, gick de hem till Tim där de till slut somnar i sängen. "Susanne är säkert vrålhungrig, när hon vaknar. Och hon får absolut inte lämna honom. Han orkar inte vara ensam med sina tankar" (Lind 2001:46). Barn behöver någon som ger dem trygghet. Maslows behovstrappa visar att människan söker trygghet och gemenskap för att senare kunna utvecklas (Halse 2008). Tim tycks finna trygghet hos Susanne och vill inte att hon ska lämna honom när hon vaknar, därför lagar han mat till henne. Den trygghet han känner tillsammans med

Susanne visar sig även i boken när hon frågar Tim om han har några läxor och att de kan göra dem tillsammans. Varken Susanne eller Tim förstår läxan och börjar istället skratta. "Tim skrattar med. Han vet att det borde vara förbjudet. Men det känns skönt. Och lite spänn. Inuti" (Lind 2001:50). Borge (2011) skriver att barn ofta söker sig till någon annan när de inte känner trygghet hos sina föräldrar. Det kan bland annat vara en annan vuxen, ett syskon eller en nära vän. För den personen ventilerar barnet vad som bekymrar hen och finner ro (2011).

När boken närmar sig slutet hittar Tim en lapp som åkt ner på golvet, på lappen står det att hans mamma har åkt in till sjukhuset tillsammans med grannen som har skadat sig. Det är därför hon inte är hemma. När Tim läst lappen får han ångest: "[j]ag borde ha litat på henne, säger Tim. Hon kommer att bli rasande. Tycka att jag är världens största svikare. Och det har hon ju rätt i" (Lind 2001:53). Falk (2013) förklarar att när en familjemedlem blir sjuk förändras förhållandena i familjen och att allt fokus läggs på den som är sjuk. Vidare förklarar Falk att antingen kommer familjemedlemmarna varandra närmare eller så blir de frånvarande och familjen splittrad (2013). När Tims mamma var i ett missbruk är det tydligt att Tim försökte hjälpa till så mycket han kunde. Han har sedan blivit lugn och trygg tillsammans med mamman och när han var rädd att mamma druckit alkohol igen var det som allt började om igen. Han ville inte att hans lilla familj skulle splittras och försökte därför rädda den. Han hade ingen tanke på att det kunde ha funnits en annan anledning till att mamma inte var hemma. Barn till missbrukande föräldrar känner oro för sina föräldrar (Maskrosbarn 2012). Det är därför inte konstigt att Tim anade det värsta när han har erfarenheter av att det slutar illa.

Utöver tidigare utdrag och karaktärer finns det en karaktär vid namn Lone som förekommer i berättelsen. Lone arbetar för socialtjänsten och gör hembesök hos Tim varannan fredag. Det är Lone som hjälpt Tim att komma till ett skolhem för att senare placeras i ett fosterhem. Många barn med föräldrar som är i ett missbruk är vana vid socialen. Tim vill till varje pris undvika hamna på vad han beskriver det "hemska skolhemmet". För Tim vill stanna hos sin mamma: "[...] Tim älskade sin mamma. Och hon behövde honom" (Lind 2001:24). Anledningen till att han hamnade på skolhemmet från första början anser Tim är för att någon "skvallrade" för socialen om att mamma drack alkohol. Det innebär att Tim har haft dåliga upplevelser av den hjälp som socialen ger. I intervjuerna som Maskrosbarn (2012) genomförde upplevde många att personal

från socialtjänsten inte frågar vad barnen känner eller tycker. En intervjuperson i rapporten skriver följande om en av socialtjänstens anställda:

...hon kunde inte se vad jag ville och hon kunde inte se mina behov utan hon såg bara allt inom en viss ram och att alla ska behandlas likadant inom den här ramen och jag tror aldrig nånsin att hon frågade mig hur jag upplevde nånting, utan hon bara... hon sa vad hon tyckte var bäst för mig och så sade hon det, jag hade liksom ingenting att säga till om själv... (Maskrosbarn 2012:11)

Om Tim hade fått bestämma hade han troligtvis velat få chansen att diskutera hur han ville att de skulle lösa problemet med mamma i tidigare fall. Därför kan man förstå hans ängslan eftersom han fruktar att socialtjänsten ska bestämma över hans liv mot hans vilja.

5.1.2 Igenkänningsfaktorer

När ett barn som lever i ett problematiskt familjeförhållande läser *Tims ängslan* kan det hjälpa barnet att känna igen sig och inte känna sig ensam. Rosenblatt (2002) förklarar att litteraturen kan hjälpa läsaren att känna igen sig och på ett mer objektivt sätt se sina egna problem. Utifrån den kunskap vi fått ifrån bakgrundsavsnittet, det vill säga, verkligheten, kan några igenkänningsfaktorer i boken vara:

- ständig oro över mamman, barnet undrar hur hon mår, tänker på och vad hon gör,
- barnet känner ansvar över föräldern och att barnet ska vara den som hjälper eller tar hand om sin förälder,
- barnet är rädd att föräldern ska missbruka eller bli arg för att barnet misstänker att föräldern missbrukar,
- barnet känner en stor rädsla inför vad andra människor ska tänka och tycka om att föräldern missbrukar,
- barnet har en negativ syn på socialtjänsten och upplever att deras arbete är att skilja barnet från sina föräldrar.

5.2 Bara vara Jennie

Boken handlar om Jennie, en snart nioårig flicka, som bor med sin mamma och lillebror. Jennie önskar att hon fick bara vara Jennie. Jennies mamma dricker, till en början i korta perioder, men detta förlängs till flera veckor av konstant onykterhet. Jennie går ständigt

runt och är orolig och skamsen. Hon är orolig för sin lillebror Jonatan, för att hennes mamma ska gå runt på stan onykter, för att kompisarna, speciellt Monika, i skolan ska förstå att hennes mamma dricker. Jennie är konstant trött, hon tar hand om hemmet, Jonatan och sin egen skolgång.

5.2.1 Analys

Vi kastas in i Jennies liv, hennes mamma har inte druckit på ett par veckor, barnbidraget har nyss kommit och familjen har varit och köpt nya kläder eftersom Jennie ska börja tredje klass dagen efter. Mamman har lovat att följa med Jennie till skolan, men när Jennie vaknar känner hon att något är fel, hon har försovit sig, mamma har inte väckt henne. Hennes mamma ligger sovande i sängen, med en flaska och ett glas på nattduksbordet. Jennie får gå till skolan själv, något hennes nya lärare lägger märke till:

- Har du inte din mamma eller pappa med dig?
Nu blev Jennie blodröd.
- Hon... De... kunde inte.
Fröken såg lite forskande ut men log sedan. (Olsson-Hultgren 2010:14).

Utanför familjen är oftast personal på skolan de enda vuxna eleverna umgås med. Personalen träffar eleverna nästan varje dag, och de skapar en relation med varandra vilket innebär att personalen kan uppmärksamma om en elev inte mår bra. Det är också viktigt att personal som upptäcker detta inte är rädda för att fråga, prata och lyssna på eleven i fråga. Bara att ha en vuxen som verkligen vill lyssna, är väldigt viktigt för elever som lever i dessa förhållanden (Maskrosbarn 2012).

Det är dock av vikt att förstå, som lärare eller utomstående vuxen, att barn som lever i dessa familjeförhållanden inte aktivt söker upp vuxna för att tala om detta och få hjälp. Många barn skäms över sin familjesituation och vill inte "lämna" ut sina föräldrar (Hansen 1995). Detta kan vi se i Jennies dialog med sin före detta styvfar (Jonatans far), Micke:

[...] dricker mamma nu?
- Ibland, erkände Jennie. Fast det var längesen nu, sa hon snabbt. För bara det där lilla ordet 'ibland' fick henne att känna sig som om hon avslöjade mamma och det ville hon inte. Inte ens för Micke.
(Olsson-Hultgren 2010:32).

Eva, läraren, har redan från början en aning om att någonting i Jennies liv är fel. Detta resulterar i att Eva flera gånger i boken frågar Jennie hur hon mår, om hon kan göra något för att hjälpa. Nedan följer Jennies tankar efter ett av dessa samtal.

Jennie ville nog. Om hon bara inte skämts så förfärligt för allting. För första dagen, för att hon ljugit, för att hon hade en mamma som drack sprit. Vad skulle Eva säga om hon fick veta allt det? Tänk om hon också skulle tycka att Jennie var skit ... (Olsson-Hultgren 2010:55f).

Mortensen (1995) menar att skamkänslor är vanliga hos barn som lever i en familj där ena föräldern eller båda har ett missbruksproblem. Barn vet att deras familj inte är som familjer bör vara, och känner att deras familj är mindre värd i jämförelse med andra familjer. Likaså känner även många barn själva att de är undermåliga i jämförelse med sina jämlingar, på grund av deras bakgrund. Barn skäms för att deras föräldrar bryter mot den sociala normen. Mortensen menar att "[m]issbrukare associeras ofta med de synliga 'fyllona' ute på stan; man ser ner på och fördömer dem." (Mortensen 1995:43). Detta synsätt kan vi se prov på i utdraget nedan. Jennies mamma gick och handlade när hon var berusad vilket resulterade i att hon vinglade en hel del, alltså blev Jennies mamma en av "fyllona", de som sitter på en parkbänk någonstans i staden och dricker helt öppet.

- Och vet ni vad Jennies mamma är, sa en av pojkarna och skrattade.
Hon är ett fyllo!
- Det är inte sant, skrek Jennie.
- Joho det är det visst, sa Fredrik triumferande. För Oskar och flera andra av mina kompisar såg din mamma på jullovet, när hon vinglade omkring nere i centrum. Hon är alkis precis som gubbarna som sitter där nere! (Olsson-Hultgren 2010:76).

Jennie som redan skäms över att ha en mamma som är alkoholist känner sig här helt utlämnad och som ett resultat av detta blir hon arg och börjar slå Fredrik. Hon menar att han ljuger, när det i själva verket varit hon som ljugit från första början. Men skammen över att hennes klasskamrater, speciellt Monika som är Jennies bästa kompis, har förstått att hon ljugit, gör Jennie rasande. Efter denna händelse, när dagen är slut, springer Monika efter Jennie. Jennie är beredd på det värsta, att Monika ska tycka illa om henne, skälla på henne och inte längre vilja vara hennes vän. Det blir inte alls som hon tänkte sig, Monika ber Jennie följa med henne hem, där sitter de allvarligt och pratar med varandra en stund:

Jennie, tror du inte att du måste prata med nån vuxen, fortsatte hon allvarligt.

- Jo, suckade Jennie och fick ont i magen igen. Men det är så skämmigt. Och så är jag rädd.
- Varför då? Det är ju inte ditt fel, dummer!
- För att mamma ska bli arg. Så att hon heller inte vill ha mig längre, viskade Jennie och visste med ens att det var det hon var mest rädd för. Då vill ju ingen ha mig! Inte mamma, inte pappa, inte Micke ...
- *Jag* vill ha dig, sa Monika ivrigt. Och jag kan prata med fröken om du vill. Eller med min mamma.
- Nej! Lova! Det räcker med att alla andra vet! Mamma kanske slutar dricka förresten ... (Olsson-Hultgren 2010:81).

Det är vanligt att barn i familjer med en missbrukande förälder till viss del tar över den vuxnes ansvar för hushåll och syskon. I utdraget här under kan vi se att Jennie till viss del tar över rollen som förälder, då hennes mamma inte visar någon ansats till att ta hand om varken barnen eller hemmet. Jennie vill i det första utdraget hjälpa sin mamma med hushållsarbetet, hon vill klara det själv utan att störa sin mamma.

Då la Jennie helt enkelt in sina jeans i tvättmaskinen och så bad hon mamma visa henne vilka knappar hon skulle trycka på. När mamma kom tog hon suckande den andra tvätten också, och så blev det tvättat. Jennie trodde nog att hon skulle kunna klara av det alldeles själv så att mamma slapp springa ifrån, men hon vågade inte riktigt. Tänk om hon blandade fel färger och mammas kläder blev förstörda ... (Olsson-Hultgren 2010:35f).

Längre fram i boken känner Jennie att hon inte längre vill vara en vuxen nioåring. Hon vill vara bara Jennie. Hon vill att mamma ska vara som en mamma bör vara. En som är vuxen och tar hand om sina barn, en som kramas och inte dricker, en som kommer ihåg att göra matsäckar till utedagar (Olsson-Hultgren 2010).

Mortensen (1995) menar att föräldrar ofta blir så upptagna av sitt drickande att de försummar sina ansvar, både vad det gäller omsorg om barnen och praktiska uppgifter såsom att handla, laga mat och städa. Detta leder till att barnen försöker ta över föräldrarnas roll, vilket i sin tur leder till att barnen känner att deras familj är annorlunda jämfört med andras. Detta är ännu en bidragande faktor till att barn till missbrukande föräldrar känner skam och att de är mindre värda (1995). I utdraget nedan kan vi se Jennies förtvivlade försök att få sin mamma att förstå att det är hon som ska sköta de praktiska uppgifterna i hemmet.

- Jaha. Ska du handla då? Både mjölken och brödet är slut. Och jag har nästan inga rena kläder kvar så du skulle nog behöva tvätta också. Mamma lyfte långsamt på huvudet och såg på henne. [...]
- Varför fixar du inte det själv då? I stället för att klaga på mig! Ta pengar i väskan och kör igång tvättmaskinen innan du går.

- Det är faktiskt meningen att vuxna ska sköta sånt, sa Jennie argt och förtvivlat. Inte barn! (Olsson-Hultgren 2010:71).

Mortensen (1995) menar att barn som tar över föräldrarnas uppgifter samtidigt tar på sig ett stort ansvar. Detta är ansvar som barn inte har förutsättningar för att klara. Ofta handlar det inte bara om praktiska uppgifter, som att handla eller städa. Barnen känner ofta ett ansvar för sina föräldrar, det kan exempelvis vara att trösta dem eller se till att de kommer i säng (1995). I utdraget nedan kan vi se vad en nioårig flickas ansträngningar att axla sin mammas uppgifter resulterar i:

För trött, det var hon. Trött av ansträngningen att komma ihåg allt och klara av allt och låtsas att allt var som det skulle. Trött därför att mamma pratade till sent, sent innan Jennie fick gå och lägga sig. Trött för att Jonatan väckte henne när han kysat på sig. Trött av att vara så stor fastän hon var så liten. (Olsson-Hultgren 2010:55).

Jennie har tagit över sin mammas uppgifter främst vad gäller omsorg. Jennie är den vuxna i hushållet. Detta uppmärksammar Jonatan, lillebrodern, och säger att han tycker det är konstigt att Jennie känns större och vuxnare än mamma vid vissa tillfällen.

Som vi skrev tidigare är det viktigt, enligt Maskrosbarn (2012), att elever får en chans att skapa en relation till sin lärare. Detta kan ske genom att läraren frågar något enkelt som ”hur mår du?”. Det kan hjälpa barnen att bygga tillit till läraren och förstå att de kan hjälpa till. Det är också viktigt att lärare vågar agera om det visar sig att barnet behöver ha hjälp (2012). I utdraget nedan kan vi se hur Jennies lärare agerar, hon vågar se Jennies problem och agerar utefter det. Detta är vändpunkten i Jennies och hennes mammas liv.

- Jennie, jag är så ledsen att jag inte kommit förut. Jag borde ha förstått. Och lite anade jag väl men inte hur allvarligt det var. Du har varit duktig på att dölja det Jennie, alldeles för duktig. Nu ska du inte behöva vara det längre.
- Vad menar du, grät Jennie.
- Att jag ska tala med din mamma om ett och annat.
- Hon kommer bli jättearg!
- Då får hon väl bli det. Jennie, du tror väl inte att detta är ditt fel?
- Nä. Jo ... Ibland.
- Hur skulle det kunna vara det?
- För att jag ... finns. Jennie kröp ihop i sängen och kramade sin docka.
- Älskade lilla Jennie, det är vuxna som skaffar barn, inte tvärtom! Och det är dom vuxna som måste ta ansvar för sina liv, dom kan inte lägga det på barnen. (Olsson-Hultgren 2010:97).

Boken slutar positivt, Jennies mamma får en plats på ett behandlingshem över sommaren, Jennie och Jonatan får tillbringa sin sommar hos ett äldre par ute på landet. Eva har ständig kontakt med mamman och Jennie känner att hon kan känna sig trygg och faktiskt bara vara den nioåriga, snart tioåriga, flicka hon är.

5.2.2 Igenkänningsfaktorer

Bara vara Jennie är en längre bok som behövs läsas under en längre tid. Ett barn som lever med en förälder som missbrukar kan, som Rosenblatt (2002) beskriver, se sig själv och sina problem i litteraturen. Dessa delar tror vi kan vara sådana problem och orosmoment för ett barn:

- barnet skäms för mammans missbruk och oroar sig för vad människor i omgivningen ska tycka,
- barnet övertar ansvaret för hushåll och familjemedlemmar, vilket resulterar att det inte finns tid till att vara barn,
- barnet öppnar upp sig för en annan individ och förlitar sig på att individen låter det som sägs förbli hemligt,
- barnet får hjälp av sin omgivning.

5.3 När mammas tankar ändrade färg

I boken får vi träffa Max och hans familj, som består av mamma, pappa och lillasyster. Max mamma mår inte bra. Hon sover på dagarna, hon ler med munnen men inte med ögonen och hon tjarar inte på Max som hon brukar. Max mamma har fått en depression som gör att hennes tankar är mörka. Boken börjar med att Max berättar att det är något konstigt, märkligt och annorlunda med hans mamma. Sedan får läsaren läsa om ett par tunga veckor i Max och hans familjs liv.

5.3.1 Analys

Max märker direkt att någonting är fel med hans mamma, hon är inte som hon brukar vara. Falk (2013) menar att de yngsta barnen i en familj är de mest mottagliga för känslöstämningarna, affekterna, som råder i familjen (2013). Det kan vi se i det första utdraget ur boken:

Det började en kväll då Max skulle sova. Hans mamma brukar alltid säga god natt till honom. Hon brukar viska fina ord i hans öra. Ord som gör Max varm i kroppen. Ord som gör att han somnar lätt. Plötsligt en kväll så *orkade* hon inte (Galli 2015:8).

I utdragen nedan förstår vi Max frustration över sin mammas sjukdom. Han förstår inte varför hon inte mår bra, när han tydligt kan se att inget kroppsligt är fel på henne. Falk (2013) menar att när en förälder får en psykisk sjukdom, ställs barnet inför en svår situation. En sjukdom som drabbar kroppen, alltså en som är synlig för ögat, är enklare för barnet att förstå. Föräldern kan då, trots sin sjukdom, fortsätta vara förälder, hans personlighet förändras inte, som vid en psykisk sjukdom. En psykisk sjukdom däremot, beskriver Falk, drabbar det väsentliga i föräldrarnas förmåga att vara just föräldrar. Depression gör att föräldrarnas förmåga till empati och lyhördhet inför barnet minskar eller försvinner helt (2013), vilket vi kan se i utdraget nedan.

Mamma ligger mest och sover på dagarna. Hon går inte till jobbet. Hon låter kojan i vardagsrummet vara kvar i flera veckor. Hon *ser ut* som hans mamma. Hon *låter* som hans mamma. Och när Max sitter i hennes knä *känns* det som hans mamma. Men det är ändå *något* som är fel. Pappa säger att mamma är sjuk. Men *var* finns det där sjuka? Har mamma något ben som har gått av? Eller något plåster som gömmer något sår? Men hur noga Max än tittar så ser mamma ut som vanligt (Galli 2015:11f).

Falk skriver också att barn som har tillgång till en andra förälder, en som är frisk, är en avgörande del i barnens liv. Den friska föräldern kan ta över där den psykiskt sjuka föräldern brister, och kompensera för detta (2013). Max pappa är en stor hjälp för Max och mamman, man kan dock förstå att pappan också har svårigheter i den situationen, då han måste ta över hela ansvaret för både hushållet och Max och hans lillasyster. Falk (2013) menar också att barn med en psykiskt sjuk förälder känner, precis som barn till missbrukare, en skam över det som händer innanför hemmets fyra väggar.

Med den annorlunda mamman vågar Max inte ta med sig kompisarna hem. Han vill inte att Agnes och Otto ska se att hon ligger och sover mitt på dagen. Eller att de ska höra hennes ledsna röst (Galli 2015:15).

Yngre barn kan, enligt Falk (2013), tro att föräldrarnas depression beror på dem om inte föräldrarna är noga med att förklara vad denna sjukdom innebär. Detta beror på att barn i ett tidigt skede lär sig att de kan påverka föräldrarnas känslor, att mamma blir glad om barnet skrattar, eller gör något hon ber om. Barnet har inte utvecklat en förståelse för att

orsaker utanför familjen kan ligga till grund för föräldrarnas depression (2013). Det är därför viktigt att föräldrarna uttrycker detta inför barnet, för att barnet inte ska tro som Max tänker här: *“Tänk om det är han som gjort mamma sjuk?”* (Galli 2015:19)

Vidare skriver Falk att det är väldigt viktigt att barn som lever i liknande familjeförhållanden som Max kan få en chans att prata med någon om sina känslor. De kan genom en diskussion med en vuxen som lyssnar känna att de får en del av sina behov av en trygg bas tillgodosedda (2013). Här nedan kan vi se ett utdrag ur boken. Emma är skolsköterska på Max skola. En dag ramlar han och slår sig, Emma kommer och hjälper Max, och väl i Emmas trygga famn känner han att han kan öppna sig och berätta om allt det hemska som händer i hans familj. Att han har hört sin mamma säga att hon inte vill leva längre, att hon ser ut som vanligt men inte beter sig som vanligt. Emma tar på sig rollen som en trygg vuxen, och förklarar för Max vad för slags sjukdom hans mamma har. Han får svar på sina funderingar och kan känna att det inte är hans fel att hans mamma är sjuk. Det är bara hennes tankar som har blivit mörka.

Emma säger att alla är trötta och ledsna ibland men om man är det en längre tid kan det vara en depression. Det är en vanlig sjukdom som en del får en eller flera gånger i livet. Vid en depression mår tankarna inte bra och man tänker därför inte som vanligt. Det mesta blir hemska och det kan kännas som om allt man gör är dåligt och fel. [...] Ibland kan tankarna kännas riktigt mörka och svarta. Då kan det kännas som att man inte orkar leva (Galli 2015:22).

Boken slutar positivt, mamman berättar att hon har sökt hjälp hos en speciell doktor. Max märker att hon börjar må bättre, hon börjar som Max uttrycker det, bli sig själv igen. Boken avslutas med att Max, trots sin ringa ålder, kommer till insikt om att mamma alltid kommer vara hans mamma, oavsett färgen på hennes tankar (Galli 2015).

5.3.2 Igenkänningsfaktorer

När mammas tankar ändrade färg är en bilderbok. Boken är kort och koncis och bilderna förtydligar både hur Max och hans mamma känner innan och under mammas depression. Boken förklarar på ett tydligt sätt, utan att innehålla för mycket fakta, vad en depression är och hur den kan påverka en människa. Depression är en vanlig sjukdom hos många människor i dagens samhälle, vilket gör det till ett viktigt ämne. Följande punkter anser vi kan vara igenkänningsfaktorer hos ett barn i detta familjeförhållande:

- föräldern har en depression som gör att hen sover på dagen och gråter ofta, barnet oroar sig för att föräldern inte beter sig som vanligt,
- barnet söker en förklaring och den friska föräldern har svårt att förklara för barnet vilket innebär att någon utomstående får förklara,
- det är svårt för barnet att förstå att föräldern är sjuk,
- barnet vill hjälpa föräldern att må bra igen,
- den friska föräldern tar över hushållet vilket resulterar i att barnet kan hamna i skymundan.

5.4 Snöängelen

Snöängelen (Pipping 2015) är en kortare berättelse med bilder som varvas med information om exempelvis socialtjänsten, barnkonventionen och vad det innebär att bli omhändertagen. Informationen ges av älgen Moose och berättelsen handlar om Oscar. Oscars föräldrar dricker alkohol, mamman gråter ofta och pappan slåss. När Oscars föräldrar dricker alkohol och har fest får Oscar inte vara hemma. Han sätter sig vid de tillfällena på en bänk, i huset intill bänken bor tant Anna. Anna brukar komma ut och sätta sig med Oscar för hålla honom sällskap och ger ibland honom mat. En kväll är Anna inte ensam, utan en "socialtant" vid namn Åsa sätter sig bredvid Oscar. Oscar berättar allt för Åsa, hur han nästan alltid är rädd, hungrig och att han vill, precis som sina klasskamrater, ha med sig frukt till skolan. Åsa hjälper Oscar och han blir placerad i ett jourhem och boken slutar med att Oscar somnar lycklig i sin nya säng.

5.4.1 Analys

Boken inleds med att Oscar presenteras med att han föddes en kall höstdag och att han inte har några syskon. "Han skulle vilja ha en storasyster som kunde trösta och krama honom när han är ensam och rädd. En storasyster som kan skydda honom när pappa slår och mamma bara gråter" (Pipping 2015:9). Oscar känner sig ensam och har svårt att hantera sin situation i hemmet. Halse (2008) skriver att barn som har föräldrar som befinner sig i ett missbruk eller har en psykisk sjukdom gör att barnet inte känner sig tryggt i sitt hem och tillsammans med sina föräldrar. Denna otrygghet kan resultera att barnen inte får sina behov tillfredsställda. Relaterar vi Oscars behov till Maslows behovstrappa går det göra tolkningen att hans otillfredsställda behov gör att han söker trygghet hos någon annan.

I berättelsen framkommer det att Oscar tidigare berättade saker som tynger honom för sin mormor innan hon blev sjuk och dog. När Oscars föräldrar har fest och han är tvungen att sitta på bänken tänker Oscar, "[d]et är både bra och dåligt att sitta på bänken. Dåligt för att det är kallt och ensamt. Bra för att tant Anna bor vid bänken" (Pipping 2015:12). Anna ger honom sällskap och mat, Oscar tycker att det lyser ett varmt ljus från Annas hus. Han drömmer ibland om att bo hemma hos Anna och att hon var hans mamma. Att Oscar tänker så kan bero på att Anna tillfredsställer de behov Oscars föräldrar inte kan tillfredsställa.

Oscar känner att det är något som inte stämmer. Hans osäkra hemsituation förtydligas när Oscar försöker gömma sin pappas alkohol i hopp om att han ska sluta dricka så mycket. Oscar önskar att det inte gick köpa alkohol för att den gör pappa arg och konstig. Men det säljs alkohol och Oscars tappra försök att gömma flaskorna hjälper inte. Hans pappa köper nya och det innebär att hans föräldrar kan fortsätta med att bjuda hem andra människor på fester.

Det är inte bara problem i hemmet utan Oscar har det också svårt i skolan: "De andra barnen retar honom för att han luktar äckligt och vill inte hålla honom i handen när de går på utflykt" (Pipping 2015:20). Det innebär att Oscar alltid få gå med läraren och vara lugn och ordentlig. Han missar varje tillfälle att leka med sina klasskamrater. "Oscar vill vara som alla de andra barnen. Han vill ha med frukt till fruktstunden och en peng till glass när de är på utflykt" (Pipping 2015:18). Läraren ber Oscar att tala med sina föräldrar om att han behöver ha med sig frukt till skolan, medan Oscar tänker att han inte kan diskutera det med dem, eftersom de skulle bli arga.

Oscar är ofta ensam och rädd. Det är tydligt att han känner sig vilsen: "Ingen har frågat Oscar hur han har det hemma. Ingen har berättat att pappor och mammor inte får slå sina barn. Ingen har berättat för Oscar hur barn ska ha det hemma" (Pipping 2015:26). Detta citat tyder på att skolan inte har informerat eleverna om barns rättigheter och att skolpersonalen inte har uppmärksammat hur Oscar mår. Falk (2013) skriver att det är svårt att få tid för varje enskild elev och därför svårt att uppmärksamma om en elev har ett avvikande beteende. Svårigheten beror på att varje klass har väldigt många elever. I den skola Oscar går i har personalen inte märkt något även om han tycks få extra tid

med en lärare. Läraren märker inte att barnen talar illa om Oscar, inte vill leka med honom eller gå med honom under utflykter. Vidare inser inte läraren att hen bör tala med föräldrarna angående att Oscar aldrig har frukt med sig till skolan. Maskrosbarn (2012) förklarar att det är viktigt att läraren försöker skapa en trygg miljö för eleverna och vinna deras förtroende. Men Oscar nämner inget gott om sin lärare och det går att läsa mellan raderna att han saknar förtroende för sin lärare. Avsaknaden av förtroende kan vara en anledning till varför han inte berättar om sin situation och sina tankar för skolpersonalen.

En kväll när Oscar sitter på bänken kommer tant Anna med Åsa. Oscar känner sig trygg med Åsa och berättar allt för henne. Precis som Borge (2011) skriver söker barn trygghet hos någon annan när föräldrarna inte kan ge det. Denna trygghet fann Oscar både hos Anna och Åsa. Men eftersom han vågade berätta för Åsa kunde Oscar till slut uppmärksammas och få hjälp.

5.4.2 Igenkänningsfaktorer

Snöängelen är en bilderbok, som handlar om Oscar. Hans föräldrar har en osund relation till alkohol och Oscar får inte vara inomhus vid de tillfällen som hans föräldrar har fester. Han blir försummad och bortglömd. Till skillnad från Tim känner dock Oscar att socialtjänsten hjälper honom att få det bättre. Denna bok kan vara till hjälp när ett barn har kontakt med socialtjänsten. Barnet kan förstå på ett bättre sätt, med hjälp av de olika faktabitarna i boken, vad socialen gör och hur de arbetar för att hjälpa barn till ett bättre liv. Vi anser att barn i dessa familjeförhållanden kan känna igen sig i denna bok genom att:

- föräldrarna missbrukar alkohol vilket resulterar i att barnet hamnar i skymundan,
- föräldrarna prioriterar alkoholen framför barnet vilket innebär att barnets hälsa försämras och att det inte finns pengar för att barnet exempelvis ska få mat,
- skolpersonalen vet inte hur hemsituationen ser ut och ställer krav som barnet vet inte kommer kunna uppnås på grund av hemsituationen,
- barnet har svårt att få vänner i skolan som bland annat kan bero på yttre faktorer, slitna kläder och dålig lukt,
- utomstående märker vad som händer och ingriper,

- barnet får hjälp av socialen och få komma till en annan familj som kan ge barnet den kärlek och uppmärksamhet som hen behöver.

6 Diskussion

I detta avsnitt ska vi med hjälp av vår valda teori försöka kartlägga hur läsaren kan uppfatta litteraturen. Vidare kommer vi att diskutera böckernas användbarhet i skolverksamheten för att avsluta studien med en kort diskussion om vidare forskning.

Vi ser potential i den valda barnlitteraturen och att den kan påverka och stödja barn som lever i problematiska familjeförhållanden positivt. De valda böckerna utgår från ett barns perspektiv, hur ett barn förstår sin omvärld. Ett barn som läser, eller lyssnar på dessa böcker och befinner sig i denna typ av situation har därför en stor möjlighet att känna igen sig i litteraturen, och finna ett slags tröst i detta. Böckerna innehåller lärdomar som barn kan ta del av vid läsningen. Läsaren kan, som Rosenblatt (2002) beskriver, ta del av en annan människas värld och få nya insikter och kunskaper som läsaren kan bli hjälpt av i det verkliga livet. Det är därför viktigt att låta barnet få tid att använda sig av de olika faserna Langer (2005) beskriver, i synnerhet fas två och tre. I föreställningsvärlden kan barnet få en förståelse som sedan kan användas för att påverka sitt eget liv.

Karaktärerna i barnlitteraturen och deras berättelser speglar de erfarenheter vi redovisade i bakgrundsavsnittet. Det innebär att barn i problematiska familjeförhållanden delar på gemensamma erfarenheter som gör det enklare för läsaren att relatera till innehållet i litteraturen. Erfarenheter är en grundpelare för det Langer (2005), beskriver som föreställningsvärld. Det innebär att inom denna grupp, alltså barn i problematiska familjeförhållanden, finns det gemensamma erfarenheter som gör att deras föreställningsvärld kan ha en viss likhet samtidigt som dessa erfarenheter vidgas under läsningen. Genom fas tre, där läsaren stiger ut ur föreställningsvärlden och reflekterar över den, kan eleverna lära sig att sätta ord på sina tankar samt dela med sig av dessa till andra personer i samma situation. Denna typ av utbyte mellan verkligheten och föreställningsvärlden görs redan väldigt ofta i skolverksamheter, då eleverna får diskutera olika typer av böcker med varandra. Faserna Langer (2005) beskriver är därför bra att, som lärare, hela tiden ha i bakhuvudet för att kunna hjälpa elever att utvecklas till personer som genom litteraturen försöker skapa sig en förståelse av omvärlden.

Erfarenheterna som barn i verkligheten kan ha gemensamt med de fiktiva barnen går även att utläsa under rubriken Igenkänningsfaktorer i analysdelen. Vi ska nu gå djupare in i hur läsaren kan tänkas ta till sig litteraturen med hjälp av studiens teori.

Gemensamt för de valda texterna är att det fiktiva barnet oroar sig över sin förälder. Vid läsningen kan elevernas föreställningsvärld vidgas från att tro att de är ensamma om sin situation till att förstå att det finns fler som har samma problem. Lättnaden över att inte vara ensam kan hjälpa läsarna att förstå att det finns lösning på deras problem. Genom läsning kan läsaren uppnå en tillfredsställelse som hen ännu inte har uppnått i sitt eget liv (Rosenblatt 2002).

Rädslan för att det fiktiva barnet skulle vara roten till förälderns missbruk eller psykiska sjukdom beskrivs i den valda barnlitteraturen. Genom att ta del av det fiktiva barnets berättelse kan läsaren, som Rosenblatt (2002) förklarar, befrias från ängslan och skuldkänslor. Detta kan ske genom att läsaren får se problem som liknar hens egna på distans och tänkbara lösningar som kan hjälpa hen att hantera problemen bättre, samt att väcka lusten att agera för att förändra den egna situationen (2002).

Vi kan genom den valda barnlitteraturen läsa om barns olika syn på och upplevelser av socialtjänsten. Tim har en negativ inställning till socialtjänsten och upplever att de vill skilja honom från mamman. Oscar däremot, har en positiv syn på socialtjänsten. Oscar kände sig oälskad, samtidigt som han kände sig rädd och ensam. Men genom socialtjänsten fick han komma till en ny familj som tar hand om honom samtidigt som hans föräldrar får hjälp med sitt missbruk. Här kan barn med både positiv och negativ inställning känna igen sig själva. Om läsaren har en negativ inställning till socialtjänsten och tar del av Oscars positiva syn kan läsaren ifrågasätta de känslor som hen känner. Genom litteraturens motiv och budskap kan läsarens egna erfarenheter och tankar vidgas. Läsaren kan i detta fallet få en större inblick i och förståelse för socialtjänstens arbete.

I *Snöängelen* uppmärksammar inte skolpersonalen att något inte står rätt till med Oscar, de reflekterar heller inte över varför han aldrig har med sig frukt till skolan. I den analyserade litteraturen beskrivs att föräldrars missbruk prioriteras framför barnen och deras välbefinnande. Likaså skriver Mortensen (1995), att en person som missbrukar

glömmer sina prioriteringar gentemot barn och hushåll och blir egoistiska. Det är ännu en faktor till att barn i dessa situationer kan känna igen sig i litteraturen och förstå att de kan få hjälp. Det krävs därför att skolpersonal försöker finna utrymme till varje enskild elev. I *Bara vara Jennie* anar Jennies lärare att något inte står rätt till redan vid första skoldagen. Hennes uppmärksamhet gör att Jennie och hennes mamma slutligen kan få hjälp. Barn spenderar större delen av sin vardag i skolan och det krävs därför att den skolpersonal som träffar barnen mest är pålästa inom detta område. Det krävs fortbildning och att eleverna får undervisning om detta tabubelagda ämne. För att minska tabun inom området är det viktigt att våga prata om detta ämne redan i skolans tidigare år. Barn har rätt att veta att vuxna kan ha problem och att dessa problem inte beror på barnet i fråga.

Vi hade mejlkontakt med en av grundarna av Maskrosbarn, en organisation vi har beskrivit tidigare i studien. Organisationen arbetar främst med tonåringar, men vår kontakt menade att detta ämne är viktigt att diskutera och tala om redan i skolans tidigare år. Det är ofta ännu svårare för yngre barn att förstå varför mamman eller pappan beter sig konstigt när de har druckit eller varför de mår dåligt trots att det inte syns några sår eller brutna ben på utsidan. Att barn får bli informerade om hur en familj kan påverkas är lika viktigt, om inte än viktigare, än information om hur kroppen påverkas av missbruk av narkotika eller alkohol.

6.1 Vidare forskning

Vi vill först poängtera att det finns för lite forskning om hur missbruk och psykiska sjukdomar hos vuxna påverkar barn. Detsamma gäller forskning om barnlitteratur som behandlar missbruk och psykiska sjukdomar ur ett barnperspektiv. Överlag är det ont om forskning inom detta område för barn mellan åldrarna sex och tolv.

Utgår man från vår studie hade man kunna bedriva vidare forskning om hur mycket tid lärare ägnar sig åt att informera barn om deras rättigheter och vilken hjälp de har rätt att få. Vår förhoppning är att uppmärksamma detta område och att fler kommer att förstå vikten av att forska vidare. Alla barn har rätt till en trygg uppväxt och att bara få vara barn.

7 Referenser

- Barnkonventionen [Elektronisk resurs] : *FN:s konvention om barnets rättigheter*. (2009). Stockholm: UNICEF Sverige
- Tillgänglig på Internet: <https://unicef.se/barnkonventionen> [Hämtad 20160920]
- Borge, Anne Inger Helmen (2011). *Resiliens: risk och sund utveckling*. 2., rev., uppdaterade och utök. uppl. Lund: Studentlitteratur
- Johannesson, Elisabeth (1989). *Vuxnas alkoholproblem i barn- och ungdomslitteraturen*. Examensarbete
- Falk, Kati (2013). En känsla av sammanhang. I Brinck, Gunilla & Lindberg, Anna (2008). *Sorg, saknad, sammanhang: böcker om barn och ungdomar i svåra livssituationer*. 2., omarb. uppl. Lund: BTJ förlag
- Galli, Sara (2015). *När mammas tankar ändrade färg* [Elektronisk resurs]. Idus förlag
- Hansen, Frid A. (red.) (1995). *Barn i familjer med missbruksproblem*. Lund: Studentlitteratur
- John Aasted Halse (2008). Humanistisk psykologi: Maslow, Glasser och Frankl. I Jerlang, Espen (red.) (2008). *Utvecklingspsykologiska teorier: en introduktion*. 5., [utök och rev.] uppl. Stockholm: Liber
- Langer, Judith A. (2005). *Litterära föreställningsvärldar: litteraturundervisning och litterär förståelse*. Göteborg: Daidalos
- Lind, Mecka (2001). *Tims ängslan*. Bromma: Opal
- Maskrosbarn (2012). *Fråga man inget – får man inget veta: en kvalitativ och kvantitativ intervjustudie med 50 ungdomar*. Finns tillgänglig på Internet: <http://vuxen.maskrosbarn.org/offentlig-sektor/rapporten-fragar-man-inget-far-man-inget-veta/> [Hämtad 20161030]
- Mortensen, Olav (1995). Barns reaktioner på föräldrarnas missbruk. I Hansen, Frid A (red.) *Barn i familjer med missbruksproblem*. Lund: Studentlitteratur
- Olsson-Hultgren, Solveig (2010). *Bara vara Jennie*. Bromma: Opal

Palm, Anders. Att tolka texten: I Bergsten, Staffan (red.) (2002). *Litteraturvetenskap: en inledning*. 2., [rev. och utök.] uppl. Lund: Studentlitteratur

Pipping, Lisbeth (2015). *Snöängelen: en bok om att bli omhändertagen*. [Alingsås]: Lisbeth Pipping

Rosenblatt, Louise M. (2002). *Litteraturläsning som utforskning och upptäcktsresa*. Lund: Studentlitteratur

Socialstyrelsen (2009). *Barn och unga i familjer med missbruk – vägledning för socialtjänsten och andra aktörer*. Stockholm: Socialstyrelsen

Tillgänglig på Internet: <https://www.socialstyrelsen.se> [Hämtad 20160920]

Svensson, Sonja (1988). Tendens eller tolerans? Om alkohol och alkoholproblem i barnlitteraturen. I Furuland, Lars, Bennich-Björkman, Bo, Johannesson, Eric & Svensson, Sonja (red.) (1988). *Litteraturens vägar: litteratursociologiska studier tillägnade Lars Furuland*. Hedemora: Gidlund